Journal of Spiritual Health

2023, Volume 1, Issue 3
Pages: 182-186

10.30491/JSH..1.3.182

Spiritual Health and Four Existential Dimensions of Human

Gholamreza Poorheidari [1*], Mojtaba Khajeazad [2]

[1] *Faculty of Pharmacy, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran*
[2] *Medical Education Development Center, Baqiyatallah University of Medical Sciences, Tehran, Iran*

Abstract

Background and Aim: Spiritual health is a common field in human health from both a conventional point of view which is based on positivism and is introduced by the world health organization (WHO) and another point of view which is not limited to materialism and physical experience and is based on the Islamic view of the universe and also common sense and human wisdom.

Methods: In the present study, we are looking for the position of spiritual health in the health as a whole regarding all four dimensions of mankind's existence, i.e. physical (vegetable), emotional (animal), rational (angelical), and spiritual (divine) dimensions in the later view.

Results: Although, Spiritual health can be equalized to health in all three non-physical existential dimensions i.e. emotional, rational, and divine dimensions, but, spiritual health, in a more precise view, is just limited to health in only the divine dimension of mankind. However, physical, psychological, social, and spiritual health, recognized by WHO, is only promoted when it is accompanied by a more complete recognition of existential dimensions, for meeting all needs of human beings, health.

Conclusion: Overall, it can be concluded that spiritual health is just limited to health in only the divine dimension of mankind.

Keywords: Spiritual Health, Four Dimensions of Human Existence, Physical, Emotional, Rational, Divine.

*Corresponding author: **Gholamreza Poorheidari,** Email: poorheidari@yahoo.com

Received: 19 November 2022 **Accepted:** 3 March 2023

[Downloaded from mail.spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.1.3.182]

مجله سلامت معنوی
دوره ۱، شماره ۳، زمستان ۱۴۰۱
صفحات: ۱۸۶-۱۸۲
10.30491/JSH..1.3.182

سلامت معنوی و ابعاد چهارگانه وجودی انسان

غلامرضا پورحیدری‌زاده[۱]*، مجتبی خواجه‌آزاد[۲]

[۱] دانشکده داروسازی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)، تهران، ایران
[۲] مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله (عج)، تهران، ایران

چکیده

زمینه و هدف: سلامت معنوی فصل مشترکی است در نگاه به سلامت انسان از دیدگاه رایج که عمدتاً مبتنی بر تجربه‌گرایی است و توسط سازمان بهداشت جهانی ارائه می‌شود و دیدگاه دیگری که خود را به تجربه فیزیکی و مادی محدود نکرده و مبتنی بر جهان بینی اسلامی و تعالیم وحیانی آن و نیز عقل و خرد فطری بشر می‌باشد.

روش‌ها: در این مطالعه، جایگاه سلامت معنوی در منظومه سلامت کلی همه ابعاد وجودی انسان که عبارت است از بُعد جسمانی (نباتی)، بُعد خیالی (حیوانی)، بُعد عقلی (ملکی یا فرشته‌ای) و بُعد قلبی (الهی)، با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای و جستجوی کلمات کلیدی و مراجعه به متون بررسی شده است.

یافته‌ها: در تطبیق سلامت معنوی با ابعاد چهارگانه وجودی انسان، اگرچه سلامت معنوی را می‌توان معادل با سلامت در هر سه بُعد غیر جسمانی، یعنی ابعاد خیالی، عقلی و قلبی، در نظر گرفت، اما در نگاه دقیق‌تر سلامت معنوی را می‌توان صرفاً در سلامت قلبی (الهی) منحصر نمود. در مجموع، سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی که از سوی سازمان بهداشت جهانی به رسمیت شناخته شده است، زمانی ارتقا می‌یابد که با شناخت دقیق‌تر و کامل‌تری از همه ابعاد وجودی انسان همراه شده و برای برطرف کردن نیازهای جسمی، خیالی، عقلی و قلبی او همزمان تلاش گردد.

نتیجه‌گیری: از نظرگاه حکمت متعالیه، سلامت معنوی می‌تواند معادل سلامت قلبی (الهی) در نظر گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: سلامت معنوی، ابعاد چهارگانه وجودی انسان، جسمانی، خیالی، عقلی، قلبی.

*نویسنده مسئول: **غلامرضا پورحیدری‌زاده.** پست الکترونیک: poorheidari@yahoo.com
دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۲۸ **پذیرش مقاله:** ۱۴۰۱/۱۲/۱۲

[Downloaded from mail.spiritual-health.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.30491/JSH.1.3.182]

مقدمه

با تأکید بر نگاهی جامع و فراگیر در مسیر تبیین و تطبیق سلامت معنوی، تعیین جایگاه سلامت معنوی در منظومه سلامت کلی انسان از نگاه اسلام و فطرت به انسان ضروری به نظر می‌رسد. سلامت معنوی فصلی مشترک است در نگاه به سلامت انسان از دیدگاه رایج که عمدتاً مبتنی بر تجربه‌گرایی است و توسط سازمان بهداشت جهانی ارائه می‌شود و دیدگاه دیگری که خود را محدود به تجربه فیزیکی و مادی نمی‌داند و از جمله آن جهان بینی اسلامی و شناخت فطری انسانی مبتنی بر نیروی عقل و خرد می‌باشد.

این مطالعه بر آن است تا جایگاه سلامت معنوی را در سلامت ابعاد وجودی انسان از دیدگاه دوم شناسایی نماید. بنابراین، ابتدا ابعاد چهارگانه وجودی انسان را مطرح نموده و سپس سلامت معنوی را با سلامت در بُعد یا ابعاد متناظر آن مطابقت داده و مورد بحث و نتیجه‌گیری اجمالی قرار دهد.

روش

در این مطالعه منابع معتبر علمی و اسلامی بویژه در حوزه حکمت متعالیه با محوریت تفسیر انسان به انسان علامه جوادی آملی و با تکیه بر ابعاد چهارگانه وجودی انسان، مورد مراجعه و استناد قرار گرفته است. به عبارت دیگر، این مقاله با روش توصیفی تبیینی و با بهره گیری از مطالعات کتابخانه ای و منابع علمی انجام پذیرفته است.

نتایج

هر انسانی بر اساس بدیهیات عقلی و با رجوع به خود و سایر انسان‌ها، می‌تواند چهار بُعد وجودی را برای انسان ترسیم نماید:

۱) بُعد نباتی یا جسمانی که در آن تغذیه، رشد و نمو و تولیدمثل صورت می‌گیرد و بُعد مشترک انسان با گیاهان و حیوانات است.

۲) بُعد حیوانی یا روانی یا خیالی که بُعد مشترک بین انسان و حیوان است که از طریق آن صاحب تصور و تخیل است و بر اساس تصورات خود به محیط اشتیاق یا اکراه نشان می‌دهد.

۳) بُعد عقلی یا تحلیلی انسان که او را صاحب ابداعات شگفت‌آور در زندگی خود کرده است، یکی از تفاوت‌های واضح بین انسان و حیوان است. اگر مفروضات انسان درست و متقن باشد، نتیجه تحلیل عقلانی او نیز صحیح خواهد بود و چون امکان تحلیل درست را دارد، قدرت انتخاب نیز دارد که این انتخاب برخلاف حیوانات، نه همسو، بلکه در جهت مقابل غرایز باشد. بنابراین، این کارکرد عقلانی با کارکرد هوشی حیوانات متفاوت است و انسان از این بُعد وجودی با فرشتگان مشترک است.

۴) بُعد چهارم را بُعد قلبی، روحانی یا الهی و خدایی می‌توان نامید، گرچه تعابیر مختلفی برای آن بکار رفته است.

این ابعاد چهارگانه توسط برخی از حکما و دانشمندان به‌ترتیب حسی، خیالی، عقلی و قلبی نامیده شده است (۱). همچنین برخی از حکمای اسلامی انسان را عالم اصغر، در مقابل عالم اکبر که به کل جهان اطلاق می‌شود، نامیده‌اند و انسان را مجموعه‌ای متناظر با عوالم چهارگانه هستی یعنی ناسوت، ملکوت، جبروت و لاهوت می‌دانند. (۲،۳). (عالم لاهوت جهان مختص به خداوند، عالم جبروت عالم عقل بدون تصور اجسام، عالم ملکوت عالم بدون اجسام با امکان تصور شکل و صورت و عالم ناسوت، عالم مختص به ماده و به معنای جهان جسمانی است).

در اینجا گفتار آیت‌الله جوادی آملی از کتاب تفسیر انسان به انسان در این خصوص نقل می‌گردد (۳):

مراتب چهارگانه وجود انسان: بر پایه قرآن کریم انسان چند لایه دارد، همانگونه که جهان هستی از ملک تا ملکوت دارای عوارض چهارگانه ماده، مثال، عقل و اله است، وجود انسان نیز دارای مراتب چهارگانه مادی، مثالی، عقلی و الهی است.

۱) وجود مادی: همان وجودی است که گیاهان (و حیوانات) هم دارند. انسان نیز مانند آن‌ها در این مرتبه از هستی‌اش تغذیه، تنمیه (توانایی رشد و نمو) و تولید دارد.

۲) وجود مثالی: همان وجودی است که حیوانات هم دارند و انسان نیز مانند آنان در این مرتبه از وجود گرفتار شهوت و غضب است. برخی تنها به فکر خود مادی و مثالی (گیاهی و حیوانی) خویشتن یعنی خوردن و خوابیدن و لذت بردن هستند.

۳) وجود عقلی: قرآن (سوره حشر، آیه ۱۹) درباره مادی گرایان می‌فرماید که خودشان را فراموش کرده‌اند اینها خود مادی (حیوانی) را فراموش نکرده‌اند، بلکه خود انسانی خویش را فراموش کرده‌اند و وظایف و انسانیت خویش را به فراموشی سپرده‌اند. این مرتبه از خود، ناظر به وجود عقلی انسان است که صاحب ادراک و رای است و انسان با این مرتبه از هستی خود و برای خود تصمیم عاقلانه می‌گیرد.

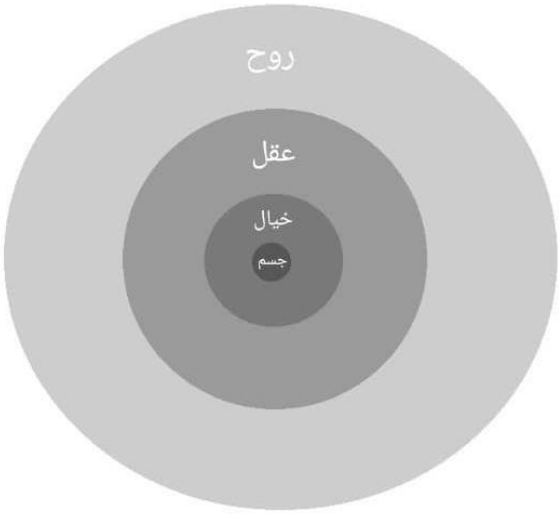
۴) وجود الهی: بالاتر از مرتبه عقلی، وجود الهی انسان یا خود نهانی و نهایی است که او دیگر در اختیار ما نیست بلکه امانتی ویژه در دست ماست، روح الهی‌ای که بالاترین مرتبه وجودی انسانی است.

برای ترسیم و کمک به تجسم ارتباط و نسبت ابعاد وجودی انسان می‌توان از مدل مفهومی زیر استفاده نمود:

همانطور که در شکل ۱ به تصویر کشیده شده است، گرچه جسم بسیار عینی‌تر و بارزتر به نظر می‌رسد، اما خیال از گستره وسیع‌تری برخوردار است و مکان و زمان را به سرعت درمی‌نوردد، و در جهان درون و برون سیر می‌کند. عقل نیز فراتر از خیال، به نوبه خود می‌تواند بر اسب خیال سوار شود و آن را با مهارت به اوج قله ببرد و از دره‌های تنگ و باریک عبور دهد و در عین حال آن را از آسیب برهاند. این مراقبت از خیال است که به نوبه خود، جسم را نیز از عوارض و ناخوشی‌های ناشی از خیال بد و نامناسب در امان

[Downloaded from mail.spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.1.3.182]

شکل-۱. مدل مفهومی ارتباط و نسبت ابعاد وجودی انسان با یکدیگر

نگه می‌دارد. با وجود تمایلات نفسانی مختلف، عقل نیز به تنهایی نمی‌تواند انسان را به سلامت به سر منزل مقصود برساند و به فرموده امام حسین(ع) عقل کامل نمی‌شود مگر اینکه از حق پیروی نماید (۴) و بر اساس فرضیه‌های درست که هم در ذات و فطرت انسان تعبیه شده است و هم با وحی الهی به پیامبران ارسال و به انسان‌ها عرضه گردیده است، نتیجه‌گیری نماید.

از سوی دیگر، برای بسط و بیان ارتباط و تناظر ابعاد وجودی انسان با انواع ماهیت موجود، با عوالم چهارگانه هستی، با انواع موجودات زنده و با وجوه مختلف ادراکی گوناگون نیز می‌توان به جدول ۱ مراجعه نمود. طرح و ارائه این جدول به منظور نشان دادن شمول و یکپارچگی ابعاد وجودی انسان با سایر اجزای خلقت و طبیعت است که نیاز به شرح و بسط فراوان دارد (۲،۳).

جدول-۱. تطبیق و تناظر مراتب وجودی انسان با ماهیت وجودی، عوالم خلقت، سایر موجودات زنده و وجوه ادراکی

بُعد وجودی	ماهیت موجود	عالم تکوینی	وجه تطبیقی	وجه ادراکی
جسم	مادی	ناسوت	نباتی	حسی
خیال	مثالی	ملکوت	حیوانی	تصوری
عقل	عقلی	جبروت	ملکی	تصدیقی
قلب	الهی	لاهوت	الهی	شهودی

البته، ابعاد وجودی انسان دوگانه (جسمی و روحی)، سه گانه (جسمی، روانی و عقلانی) و حتی پنجگانه (مادی، معنوی، فطری، عقلی و ارادی- اختیاری (۵)، نیز ذکر شده است که در این تقسیم‌بندی‌ها، برخی از ابعاد چهارگانه در هم ادغام و یا به اجزای بیشتر تفکیک شده است، و به نوعی مشتق از همین ابعاد چهارگانه است که هم توسط عقل سلیم انسانی قابل درک بوده و هم مورد تایید حکمای اسلامی می‌باشد (۶،۷).

بحث

در چارچوب فطری، دینی و حکمی، انسان به لحاظ درونی، جوهری و وجودی دارای چهار بُعد جسمانی (نباتی)، خیالی (حیوانی)، عقلی (ملکی) و قلبی (الهی) است و غفلت از هر یک از این ابعاد وجودی انسان، در واقع غفلت از تمامیت انسان است.

بنابراین، از سویی می‌توان سلامت معنوی را به سلامت در هر سه بُعد غیرجسمانی (یعنی ابعاد خیالی، عقلی و قلبی) انسان مرتبط دانست و از سوی دیگر می‌توان آن را صرفاً به سلامت در بُعد چهارم وجودی انسان که بُعد قلبی یا روحانی یا الهی انسان است، منحصر نمود مانند آنچه در مقاله رشاد و عباس‌زاده مورد اشاره قرار گرفته است (۸). گرچه این مطلعی است بر این بحث که نیاز به تکمیل و تکامل دارد، اما نشان‌دهنده لزوم نگاهی بسیار جامع‌تر به سلامت معنوی است.

همگرایی بین آورده‌های دین، حکمت و عرفان و نیز تجربیات بشری می‌تواند نقش بسیار مهمی در ارتقای سلامت معنوی داشته باشد. اما این گام بلند مستلزم همفکری و درک متقابل، و نه رد و انکار، بین دانشمندان و صاحبنظران هر دو عرصه تجربه‌گرایانه و حکمت‌گرایانه است. این مطلب از همان میانبرهای علمی است که در دسترس جامعه ما قرار دارد.

با این نگاه جامع به انسان برای حفظ سلامت معنوی در طول زندگی می‌توان به استناد آیه شریفه ۳۶ سوره اسراء "ولا تقف ما لیس لک به علم، ان السمع و البصر و الفواد، کلهم اولئک کان عنهم مسئولا" به یک راهبرد ساده و عملی رسید. انسان در هر لحظه در حال انتخاب، تصمیم و اقدام است و به استناد آیه فوق مجاز به

[Downloaded from mail.spiritual-health.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.30491/JSH.1.3.182]

انتخاب و اقدام به غیر علم نیست و این علم با هم‌افزایی همه شواهد دینی، تجربی، حکمی و عرفانی متقن و قابل اطمینان می‌شود. بنابراین راهبرد عملی انتخاب، تصمیم و اقدام حکیمانه و دین‌مدارانه به عنوان مهمترین عامل حفظ و تعالی سلامت معنوی و فراتر از صرف شواهد تجربی رایج دانشگاه‌ها خواهد بود و هم‌افزایی شواهد تجربی با شواهد حکمت و شریعت اسلامی همواره باید مد نظر باشد.

نتیجه‌گیری

در مجموع، سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی زمانی ارتقا می‌یابد که با شناخت دقیق‌تر و کامل‌تری از همه ابعاد وجودی انسان همراه شده و برای برطرف کردن نیازهای جسمی، خیالی، عقلی و قلبی او همزمان تلاش گردد. امید است این اجمال در جلب توجه صاحبان نظر در راستای برداشتن این گام بزرگ در راستای ترسیم تعریفی هر چه کامل‌تر و جامع‌تر از سلامت انسان، مؤثر واقع شود.

تضاد منافع: نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافعی در مطالعه حاضر وجود ندارد.

منابع

1. Taherzadeh A. The manner of ideation, wisdom and heart. Lobolmizan Publications. 2014. pp. 31. [In Persian]
2. Javadi Amoli A. Interpretation of man through man. Eighth edition, Asrae Publications. 2005. pp. 165. [In Persian]
3. A group of authors. Bases of Islamic human literature. Imam Khomeini Institute Publications. 2018. pp. 145. [In Persian]
4. Majlesi MB. Bahar Al-Anwar. Dar Al-Kitab Al-Islamiyah Publications. 1993;78:127. [In Arabic]
5. Hoseini AS. Identity and dimensions of human existence in Quran and Hadith. National Conference of Human Literature, Shiraz. 2015. [In Persian]
6. Mesbah Yazdi M. Spiritual health from Islamic view. Sina Institute Publications, 2018. [In Persian]
7. Khajeazad M, Bigdeli S, Larijani B, Khosropanah A, Beheshti S, Yazdani S. Transcendent philosophy of medicine: a deductive synthesis according to the transcendental wisdom (Mulla Sadra School of Thought). Journal of Religion and Health. 2021; 60(2):881-902.
8. Rashad AA, Abbaszadeh M. The Basis of Spiritual Health. Iranian Journal of Culture and Health Promotion. 2019;3(2):198-206. [In Persian]

[Downloaded from mail.spiritual-health.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.30491/JSH.1.3.182]